

ЭРОННИНГ МАРКАЗИЙ ОСИЁДА МАДАНИЙ-ГУМАНИТАР ДИПЛОМАТИЯСИ

Дониёр Бердиқулов
Мустақил изланувчи

АННОТАЦИЯ

Эрон Марказий Осиёга форс тили ва маданияти кенг ёйилган минтақа сифатида қарайди. Эроннинг бу қараши минтақа форс маданияти ареалида деган тушунчани шакллантирган. Халқаро кузатувчилар Эрон минтақада ўз таъсирини кенгайтиришда ушбу омилдан фойдаланади деб ҳисоблашади. У бу борада Туркия ва Саудия Арабистони билан рақобатлашаётгандек кўринади.

Калит сўзлар: форс маданияти ареали, маданий дипломатия, юмшоқ куч, таъсир доираси.

ABSTRACT

Iran views Central Asia as a region where the Persian language and culture are widespread. This view of Iran formed the concept that the region was in the area of Persian culture. International observers believe that Iran uses this factor to expand its influence in the region. It appears to be competing with Turkey and Saudi Arabia in this regard.

Key words: Persian cultural area, cultural diplomacy, soft power, sphere of influence.

КИРИШ

XX асрнинг 90 йилларига келиб халқаро майдонда содир бўлган ўзгаришлар Эрон раҳбарияти олдида ташқи сиёсий мақсадларига мослашиш кераклиги талабини қўйди. Эрон буни тез тушунди ва халқаро жараёнларга мослашишга ҳаракат қилди. Ушбу тарихий даврда Эрон ташқи сиёсатидаги принципларнинг ўзгариши ва "Ислом инқилобини экспорт қилиш" ғоясидан "прагматизм ва Эрон давлатининг миллий манфаатларини ҳимоя қилиш" га ўтиш амалга оширилди.¹ Эрон олими А.Ҳашимнинг кузатувиغا кўра, "Марказий Осиё республикалари билан алоқаларни ўрнатишда, Техрон Ислом фундаментализмининг тарғиб қилиш ёки Ислом инқилобини экспорт қилиш сиёсати манфаатли эмас эди"². Эрон раҳбарияти ислом фундаментализмининг дунёвий давлатларга эксперт қилишда вазиятни беқарорлаштириш хавфи

¹ Хандогин К. Эволюция концепции экспорта исламской революции в контексте внеш-ней политики ИРИ 1990-х гг. // Власть. 2011. № 11. С. 167–169.

² Месамед В. Политика Ирана в Центральной Азии: иллюзии и реальность // Интернет-газета Zona.kz. 19.10.2001. Режим доступа: <https://zonakz.net/2001/10/19>. Дата обращения: 11.10.2019.

борлигини яхши биларди. Ўз ўрнида Марказий Осиё давлатларининг сиёсий элиталари Эрондан эҳтиёт бўлишган ва ўзларининг давлатчиликларини Эрон моделига мувофиқ ривожлантириш вариантыни истисно қилишган эди. Минтақа давлатлари учун Техрон билан алоқалар фақат иқтисодий манфаатлар доирасида бўлиб, шунингдек Эрон ҳудуди орқали денгизга чиқиш йўллари очиш устувор мақсад эди.

XXI аср бошларига қадар Марказий Осиё давлатларида Эрон минтақага "Исломий инқилоб"ни экспорт қилмоқчи деган кўрқув мавжуд эди. 90-йилларда Эроннинг шиа сиёсий исломини минтақада ёйиш борасидаги шубҳалари Эрон маъмурлари Тожикистон Исломий Уйғониш партиясини молиялаштиргани ва Раҳмон Набиев режимини ағдаришда билвосита иштирок этганлиги ҳақидаги маълумотларга асосланди. Шу билан бирга, Эрон Тожикистонда фуқаролик урушидаги иштирокини ҳар доим рад этиб, уни диний эмас, балки уруғ-аймоқчилик сабабларига кўра содир бўлган деб баҳолаган.

XX аср охирига келиб Эронда маданий дипломатия тушунчаси аллақачон шакллантирилган эди, унинг асосий элементларидан бири форс тилини оммалаштириш эди.³ Шундай қилиб, 90-йилларда Эрон маданий дипломатиясининг пойдевори кўйилди, унинг асосий тамойиллари Эроннинг Марказий Осиёдаги маданий ва сиёсий фаолиятининг ҳаракатлантирувчи кучи бўлди. Кўшни халқларнинг тарихи ва онгига асосланган тил, фалсафа ва шеърят орқали Эрон келажакдаги кўшни мамлакатларнинг маданий, сиёсий ва иқтисодий ҳамжамиятининг бир қисмига айланишига умид билдирди. Ушбу қадимий цивилизациянинг ўзига хослигини акс эттирувчи Эроннинг "юмшоқ кучи" сиёсати Марказий Осиё давлатлари билан яқин ҳамкорлик алоқаларини ўрнатишни англатади. Бундай ҳолда, бирлаштирувчи омил Эронга қизиқишни кучайтирадиган маданият бўлиши керак эди.

Янги ташқи сиёсат кўрсатмаларига биноан Эрон Марказий Осиё давлатлари билан ҳамкорликни ривожлантира бошлади ва 2002 йилда Эрон Президенти М.Ҳотамий минтақанинг барча давлатларига ташриф буюрди. Масалан, Қирғизистонда Эрон президенти Бишкек Гуманитар Университетида Эроншунослик ва Исломшунослик марказининг очилиш маросимида иштирок этди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДЛАР

Ўзбекистонлик шарқшунослардан профессор А.Хайдаров мазкур тадқиқот мавзуси бўйича етакчи эксперт ҳисобланади. А.Хайдаров томонидан бугунги

³ Торин А. Исламская революция в Иране и современная внешняя политика стран Востока // Международная жизнь. 16.02.2017. https://interaffairs.ru/news/show/16923?show_desktop_mode=true. Дата обращения: 11.10.2019.

кунга қадар мавзуга оид кўплаб илмий мақолалар эълон қилинган. 1996 йилда профессор “Эрон Ислом Республикаси ташқи сиёсатида Марказий Осиё”⁴ номли докторлик диссертациясида, Эрон ташқи сиёсатида янги ташкил топган Марказий Осиё республикаларининг ўрни ҳамда аҳамиятини таҳлил қилган, шаклланаётган тенденцияларни баҳолаган. Маҳаллий олималардан яна бири доктор, Гули Юлдашева Эроннинг Марказий Осиёдаги сиёсатига доир қатор тадқиқотлар муаллифи бўлиб, у ўзининг “Замонавий Марказий Осиёда геополитик жараёнлар: Эрон ва АҚШ”⁵ номли монографиясида Эроннинг минтақавий сиёсатини Кўшма Штатларнинг бу ердаги сиёсати билан қиёсий ўрганади. Марказий Осиё ва Эрон бўйича етакчи халқаро эксперт д-р В.И.Месамед ҳам Эроннинг Марказий Осиё давлатларидаги сиёсатига оид қатор илмий тадқиқотлар муаллифи⁶. Унинг “Эрон ва Марказий Осиё икки ўн йиллик”⁷ номли монографиясида Эроннинг минтақадаги бешта республика билан алоқаларини алоҳида таҳлил қилади. Муаллиф бир қатор сабабларга кўра, минтақадаги Эрон сиёсатини танқидий ўрганади, уни Исроил ва АҚШ га рақиб сифатида баҳолайди. Булардан ташқари д-р Ш.Акмалов ҳам ўз тадқиқотларида ўзаро ҳамкорлик алоқаларининг тарихий илдизларига эътибор қаратган⁸.

Мавзуга оид хориж тадқиқотларида, хусусан Е. П. Бажанов ва А.Д. Богатуров⁹ асарларида Эрон ташқи сиёсатининг асослари ҳамда асосий йўналишлари таҳлил қилинган. Уларнинг тадқиқотлари билан танишиш натижасида Эрон ташқи сиёсатининг концепцияси ва унинг ривожланиш динамикаси ҳақида маълумот олиш мумкин. Меҳршод Шабоби, А. З. Арабажян, Л. Е. Авдеева, Н. М. М. Маммадова ва бошқа муаллифларнинг тадқиқотларида Эрон ташқи сиёсатининг хусусиятлари, мамлакатдаги ички сиёсий жараёнларнинг тадқиқи амалга оширилган ва баҳоланган. Шунингдек

⁴ Хайдаров А. Центральная Азия во внешней политике Исламской Республики Иран: Дис... д-ра политических наук: ТашГИВ. Т., 1996. - 381 с.

⁵ Юлдашева Г. Геополитические процессы в современной Центральной Азии: Иран и США. Ташкент 2018. – 240 с.

⁶ Месамед В. Политика Ирана в Центральной Азии: иллюзии и реальность // Интернет-газета Zona.kz. 19.10.2001. <https://zonakz.net/2001/10/19>.

⁷ В.И.Месамед. Иран в Центральной Азии: два десятилетия диалога. М.,2010. 266 ст

⁸ Акмалов Ш. Взаимоотношения Ирана со странами Центральной Азии: исторический аспект. Хорижий Шарк мамлакатлари тарихий жараёнлари ва уларни ўрганишнинг долзарб муаммолари. Илмий-амалий конференция материаллари. ТошДШИ. 2019

⁹ Бажанов Е.П. Актуальные проблемы международных отношений. Избранные труды в 3-х томах. — М., 2001; Богатуров И. И. Современный мир. — М., 2004; Богатуров А.Д., Косолапов И.Л. Очерки теории и политического анализа международных отношений. — М, 2002;

улар Эрон ташқи сиёсатининг замонавий шароитларда ўзгариш хусусиятларини ҳам ўрганган¹⁰.

НАТИЖАЛАР

XXI асрда "Исломиё инқилоб"ни Ўрта Осиё минтақасига экспорт қилишдан бош тортиб, Эрон раҳбарияти Эрон ва Марказий Осиё давлатлари ҳамкорлигида устун бўлган маданий ва маърифий йўналиш бўйича кураш олиб борди. Шу билан бирга, диний таркибий қисм Эроннинг минтақадаги маданий дипломатиясида яққол кузатилган, чунки Эрон танлаган минтақада ўз таъсирини кенгайтириш стратегияси асосида ётган Ислом омили асосан Эрон маданий анъаналари ёдгорликларини тарқатиш ва оммалаштириш учун замин бўлиб хизмат қилди¹¹. Дастлаб, "юмшоқ куч" воситаларидан фойдаланган ҳолда, Эрон у билан маданий ва лингвистик ўхшашликка эга Тожикистонга эътибор қаратди. Минтақадаги барча республикалар ичида тарихан ва маънавий жиҳатдан Эронга яқин Тожикистон. Кейинчалик Эроннинг "юмшоқ кучи" нинг тарқалиш доираси бошқа Ўрта Осиё республикаларига тарқалди. Бу эрда Техрон савдо-иқтисодий ҳамкорликдан тортиб интеграцион тузилмаларда - Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилоти, Ислом Ҳамкорлик Ташкилотида кенг кўламли масалалар бўйича ҳамкорликни йўлга қўйди.

Замонавий дунёда Эрон Ислом Республикаси минтақавий куч, муваффақиятли ва жадал ривожланаётган мамлакат сифатида қабул қилинади. У мусулмон оламини ўзида мужассам этган ва глобаллашув шароитида, авваламбор ўзига хос диний ва маданий анъаналарнинг устуворлигига асосланган ривожланиш йўлини таклиф қилади.

Имом Хумайнийнинг таъкидлашича, маданият "миллий бахт ёки унинг бахтсизлик манбаи"¹². Унинг фикрига кўра, ташқаридан одамларга киритилган маданият - бу паразитар қурол, "бошқаларга қараганда энг ҳалокатли, қурол ва танклардан ҳам кучлироқдир".

Имом Хумайний халқаро муносабатларнинг икки томонлама тизими доирасида исломий концепцияни муқобил "учинчи йўл" ғоясини илгари сурди.

¹⁰ Мехршод Шабоби. Взаимоотношения Ирана и Таджикистана со странами Центральной Азии // Вестник национального Университета. - Душанбе, 2008. - №4; Арабаджян А.З. Сверхдержавы и ИРИ // Мамедова Н.М. и Мехди Санаи. Иран: ислам и власть. - М., 2002; Арабаджян А. З. ИРИ. Экономический потенциал - первая половина 90-х годов. Со статистическим обозрением во второй половине десятилетия и общими характеристиками. Третьего плана развития ИРИ 2000/01-2004/05 гг. - М., 2002; Арабаджян И.А. К пятидесятилетию установления постоянных советско-иранских дипломатических отношений. // Отв. ред. Мамедова Н.М. Иран и Россия. - М., 2004; Авдеева Л.К. Иранская революция 1978-1979 гг.: причины и уроки. — М., 1999; Мамедова Н.М. Иран в XX веке. Роль государства в экономическом развитии. - М., 1997.

¹¹ Parkhomchik L. Modification of Iran's Foreign Policy Orientation in Central Asia // CABAR. 25.08.2016. Режим доступа: <https://cabar.asia/en/lidiya-parkhomchik-modification-of-iran-s-foreign-policy-orientation-in-central-asia>. Дата обращения: 11.10.2019.

¹² Речи имама Хомейни // Путь к свободе (речи и завещания) / Имам Хомейни. – М. : Наука, 1999. – С. 169–294.

Имом Хомейни таъкидлашича, собиқ мустамлакалар таъсир этган, ўзига хослигини йўқотган давлатлар, мос равишда СССР ва АҚШ услубида қайта ишланган. Шу муносабат билан Эроннинг маданий сиёсати, биринчи навбатда, ташқи қийматдан келиб чиқадиган баъзи бир тизимни ривожлантириш бўйича миллий устуворликларнинг "тортиб олиншига" қарши қаратилган¹³.

Ташқи сиёсатнинг маданий йўналиши 90-йиллардан бошлаб Эрон Ислом Республикасининг минтақавий сиёсати, биринчи навбатда Марказий Осиё мамлакатларига нисбатан намоён бўлди. Эроннинг ушбу минтақа билан алоқалари тарихда чуқур илдизга эга бўлиб, бу минтақани Ахамонийлар давлати бошқарган ва ҳаттоки ҳинд-эронликлар ҳам энг қадимги даврларда бу минтақада таъсир кучларига эга бўлган.

Ўрта асрлардаги Бухоро форс маданиятининг муҳим марказларидан бири сифатида танилган. XVIII - XIX асрларга қадар Ўрта Осиёнинг жанубидаги бир қатор ҳудудлар Эрон назорати остида форс маданиятининг таъсирида эди. Шундай қилиб, умумий тарих ва мумтоз санъат минтақа мамлакатлари билан ҳамкорлик, алоқаларни ўрнатиш ва ривожлантириш учун мустаҳкам замин сифатида изоҳланади¹⁴.

Эрон Ислом Республикаси ва Марказий Осиёнинг алоҳида мамлакатлари ўртасидаги биринчи маданий ҳамкорлик тўғрисидаги меморандумлар 1993 йилда имзоланган. Ундан кейин маданий марказларнинг очилиши, Дўстлик жамиятларининг ташкил этилиши, таълим, фан, маданият соҳаларидаги ҳамкорликнинг айрим соҳаларида ҳужжатлар имзоланиши, илмий конференциялар, кўргазмалар, фестиваллар ва ҳоказолар.

Шубҳасиз, минтақанинг бошқа мамлакатлари қаторида, Тожикистон Эроннинг маданий сиёсатида, биринчи навбатда туради. Икки давлатнинг тил бирлиги, шунингдек, умумий тарихий ўтмиш ва маданий мерос туфайли алоҳида ўринга эга. Тожикистон мустақиллигининг дастлабки йилларида маданий алоқаларни кенгайтиришга ҳаракат қилинди. Эрон матбуот ва академик журналларда нашрларни, китоб дўконларининг очилишини қўллаб-қувватлади; Эрон элчихонаси форс тилини ўргатган кутубхоналар ва факултетларни қайта тиклашга ёрдам берди, шунингдек Душанбе шаҳрида тожик-форс маданиятини ўрганиш институтини яратишда муҳим рол ўйнади.¹⁵ Бундан ташқари, минтақа давлатларининг маданий қадриятлари ҳамжамияти

¹³ <https://klauzura.ru/2018/06/kulturnaya-politika-islamskoj-respubliki-iran/>

¹⁴ <https://klauzura.ru/2018/06/kulturnaya-politika-islamskoj-respubliki-iran/>

¹⁵ Уостнидж, Э. Внешняя культурная политика Ирана в Центральной Азии: демонстрация политического прагматизма / Э. Уостнидж // Центральная Азия и Кавказ. – 2014. – Т. 17, вып. 4. – С. 131–144.

Эрон раҳбарияти томонидан ва Иқтисодий Ҳамкорлик Ташкилоти доирасида доимий равишда таъкидланиб келинмоқда¹⁶.

Эроннинг минтақадаги маданий сиёсатида тил масаласи унга кўп жиҳатдан устуворлик беради. Форс тилининг минтақа мамлакатларининг тарихий алоқаларида тутган ўрни ва унинг "Ислонинг иккинчи тили" мақоми бир неча бор таъкидланган. Форсийдаги кўплаб фалсафий, илмий, бадиий асарлар Эрон, Ҳиндистон, Марказий Осиёнинг умумий мероси ҳисобланади. Алоҳида таъкидлаш керакки, кенг миқёсли мумтоз шеър ва форс адабиётининг буюк "Шоҳнома" Фирдавсий ёдгорлигини алоҳида таъкидлаш керак, уни бутун Эрон халқларининг миллий достони деб ҳисоблаш мумкин. Фирдавсийнинг шеъри ўзига хос стандартга айланди ва Эроннинг ўзида, Эрон тилида сўзлашувчи давлатлар, Туркияда форс адабиётининг кейинги ривожланишига катта таъсир кўрсатди.

90-йилларнинг бошидан бери Эрон Ислон Республикаси кўплаб халқаро маданий тадбирларнинг ташаббускори бўлди. 1994 йилдан бери Техронда мунтазам равишда ўтказилиб келинаётган Эроншунослар ва форс тили ва адабиёти ўқитувчиларининг конференцияларини ўтказиш анъанасини қайд этиш мумкин, бу форс тилини ўқитиш муаммоларига ҳамда форс адабиёти ва фалсафасининг минтақадаги миллий маданиятларнинг ривожланишига таъсирига бағишланган.

Эрон, Тожикистон ва Афғонистондан иборат форсзабон давлатлар иттифоқини яратиш ғояси муҳим ташаббус бўлди. Уч давлат раҳбарларининг биринчи учрашуви 2006 йилда Душанбеда бўлиб ўтди ва унинг натижаси яқин алоқаларни ривожлантиришга қаратилган "маданий ҳамкорлик бўйича комиссия" тузиш тўғрисида келишув бўлди.¹⁷

МУҲОКАМА

Маданий ташаббусларни амалга ошириш турли даражаларда ва парастаталларнинг, биринчи навбатда, Маданият ва ислон йўналиши вазирлигига бўйсунувчи Маданият ва ислоний алоқалар ташкилоти иштирокида амалга оширилади. Бу ташкилот минтақанинг турли мамлакатларида (Тожикистон, Туркманистон, Қирғизистон ва бошқалар) филиалларга эга, шунинг учун маълум маънода уни Хитой маданиятини тарқатувчи Конфуций институтининг Эрон эквиваленти деб ҳисоблаш мумкин.

¹⁶ Джонстон, У. Культурная политика Ирана в республиках Центральной Азии и Южного Кавказа после 1991 г. / У. Джонстон // Центральная Азия и Кавказ. – 2007. – № 4 (52). – С. 126–140.

¹⁷ Уостнидж, Э. Внешняя культурная политика Ирана в Центральной Азии: демонстрация политического прагматизма / Э. Уостнидж // Центральная Азия и Кавказ. – 2014. – Т. 17, вып. 4. – С. 131–144.

Ислом омили ва умуман Эроннинг маданий ва сиёсий доктринасига урғу берар экан, сўнгги йилларда ушбу доктринанинг доираси кенгайганлигини таъкидлаш керак. Исломнинг асосий қоидаларига асосланиб, Эрон Ислом Республикаси раҳбарияти бир вақтнинг ўзида ўтмишнинг ранг-баранг маданий белгиларига, шу жумладан Эроннинг Исломдан олдинги тарихига, бой маданий меросига ва анъаналарига мурожаат қилади. Минтақа мамлакатлари билан умумий тарихий ўтмиш: Ҳинд-Эрон (Ариан) маданий мероси, бугунги кунда нафақат маданий, балки сиёсий ва иқтисодий жиҳатдан ҳам фаол қайта тикланаётган Ипак йўли ғояси асосида ҳамкорликка катта эътибор қаратилмоқда.

Шундай қилиб, Эрон Ислом Республикасининг маданий сиёсати имом Хомейний ғояларига қатъий асосланган ва авваламбор, глобаллашув тенденциялари таъсирида бўлган замонавий дунёда айниқса долзарб бўлиб келаётган ноёб ва ўзига хос миллий анъаналарни сақлашга ва минтақа давлатлари ўртасидаги муносабатларни мустаҳкамлашга қаратилган. Бундан ташқари, маданий нуқтаи назардан Эрон дунёга кўп нарса айта олади.

Тожикистон президенти Имомали Раҳмон 1995 йилдан бери Техронга ўн учта расмий ташрифни амалга оширган. Муҳаммад Хотамий 2002 ва 2004 йилларда Тожикистонга ташриф буюрган ва ушбу ташриф давомида маданий соҳада кўплаб келишувлар имзоланган. Эрон Тожикистонни ўзининг маданий ареалида деб ҳисоблайди ва ҳар доим ўзининг маданий таъсирини ўтказишга ҳаркат қилади. Тожикистон давлат тили тожик тили эронликлар учун таржимонсиз ҳам тушунарли бўлсада, бироқ йиллар давомида кирилл алифбосидан фойдаланиб келган тожикларни араб алифбосидаги форс адабиёти билан таништириш мураккаб вазифа эди. Кирилл алифбосида тўлиқ саводли бўлган ва ўша пайтда фақат 1% араб ёзувини ўқийдиган аҳолида бу қийин кечди.

Эрон билан бир қатор газета ва академик журналларнинг нашрлари йўлга қўйилди ҳамда Тожикистонда китоб дўконлари очилди. Эрон элчихонаси мамлакат бўйлаб форс тили ва адабиёти манбалари сақланадиган кутубхона ва мактабларнинг тикланишига ёрдами. Эрон элчихонасининг маданий бўлими Тожикистон пойтахтида тожик-форс маданияти тадқиқотлари институти, "Алҳода" китоб дўкони ва "Пайванд" нашрининг ташкил этилишида муҳим рол ўйнади.¹⁸

¹⁸ file:///C:/Users/User/Downloads/vneshnyaya-kulturnaya-politika-irana-v-tsentralnoy-azii-demonstratsiya-politicheskogo-pragmatizma.pdf

Маданий алоқалар бўйича биринчи меморандумлар 1993 йилда имзоланган ва Эрон маданий мувофиқлаштириш маркази маълумотларига кўра, Душанбе Эроннинг чет элдаги энг фаол маданий муассасаларидан бири ҳисобланади. 1995 йил июн ойида Раҳмоннинг Эронга сафари ва Хотамий даврида.

Эрон Тожикистон мустақилликка эришгандан бери ривожланган маданий алоқаларга асосланган, иқтисодий сармоявий соҳалардаги алоқаларни кенгайтириш тарафдори эканлигини таъкидлади.

Хотамийдан кейин Аҳмадинежод ва ҳозирда Х.Рухоний ҳам маданий соҳадаги муносабатларни ривожлантиришга интилди. Бу даврда Эроннинг Ғарб билан муносабатларини тавсифловчи риторикадан фарқли ўлароқ, Аҳмадинежоднинг Марказий Осиёга ва хусусан Тожикистонга нисбатан тутган позицияси пратматик эди, Хотамий билан ўхшаш томонларда муштарак маданий ўзига хослик тушунчасини бошланғич нукта сифатида ишлатди.

Маданий лойиҳаларга Эрон сармояси 2006 йил июл ойида Тожикистоннинг Носир Хосро университети қошида очилган Эрон Маданият палатасини ташкил этишни молиялаштириш билан давом этди.

2006 йил Душанбеда Эрон, Тожикистон ва Афғонистоннинг уч форсабон давлат раҳбарлари ўртасида биринчи кўшма саммит бўлиб ўтди. Уч халқнинг маданий яқинлиги, муштарак маданиятга асосланган яқин алоқаларни давом эттиришда маълум даражада тайёрлигини исботлади. Уччала мамлакат ҳам 2008 йил март ойида Форс тилида сўзлашувчи иттифоқнинг Иқтисодий Кенгашини тузишга келишиб олдилар. Ҳар йилги уч томонлама йиғилишлар давом этмоқда, Эрон ва Тожикистон ҳамкорликни кенгайтиришга катта ғайрат кўрсатмоқда ва Афғонистон ҳам унда муҳим рол ўйнаб келмоқда.

Ҳамкорликни ривожлантиришга қаратилган бундай уринишларга қарамай, айрим масалаларда ҳалигача ягона келишувга эришилмаган. Масалан, Эрон телеканалларини эфирга узатилишидан Тожикистон ҳам Афғонистон ҳам Эрондаги мафкуравий жараёнлар боисидан хавотир билдиради. Учта давлатнинг маданий муштараклигига қарамай, уларнинг кадриятлари, қизиқишлари ва давлат сиёсати турлича.¹⁹ Масалан, Эрон телевидениясида аёллар телэшиттирувчилари учун рўмол ўраб туришлари мажбурий бўлса ҳам, дунёвий Тожикистонда бундай амалиёт норма сифатида қабул қилинмайди.

Эксперт Нажибзаданинг таъкидлашича, форсий тилда сўзлашувчи миллатлар иттифоқини тузишга уриниш "Эроннинг таъсирини кенгайтириш ва Марказий Осиё минтақасидан дунё учун эшик вазифасини бажарувчи восита"

¹⁹ Medrea S. Persian-Speaking Union Created by Afghanistan, Iran, Tajikistan // Central Asia-Caucasus Analyst, April 2008, Vol. 10, No. 7. P. 15—17

сифатида фойдаланишни англатиши мумкин. Ўз давриа Аҳмадинежод Эрон, Тожикистон ва Афғонистон ўртасидаги умумий Форс алоқаларини қайта уйғотишда Тожикистоннинг ҳисса катта эканлигига урғу беради.

Тожикистон мустақилликка эришганидан бери олдинги ташаббуслар шуни кўрсатмоқдаки, бу ҳар қандай янги амбицияларга эмас, балки икки давлат ўртасидаги маданий ҳамкорликни ривожлантиришга қаратилган ҳаракатлар билан давом этди. Аҳмадинежоднинг вориси Ҳасан Рухоний ҳам Тожикистон билан маданий алоқаларини чуқурлаштиришга интилоқда.

Туркменистон билан Эрон ўртасида 1993 йил маданий алоқаларни кенгайтириш бўйича биринчи меморандум имзоланди. 1994 йилда Эроннинг Ашхободдаги элчихонасида маданий атташе ўз фаолиятини бошлади. Тез орада унинг ташаббуси билан 1999 йилда Эрон маданий маркази ўз фаолиятини бошлади. Марказда ҳар йили 100 га яқин талаба таҳсил олади, форс маданияти ва тилини ўрганadi. Марказда қошида кутубхона ташкил қилинган. Марказ Эрон маданиятини тарғиб қилиш мақсадида ҳар йили филмлари ва санъатининг бошқа турлари бўйича кўргазмалар ташкил қилади.

2003 йил март ойида, Туркменистон собиқ президенти Сапармурат Ниёзов Техронга қилган давлат ташрифи давомида бир қатор келишувларга, шу жумладан маданий ҳамкорликни кенгайтиришга оид битим имзолаган. Эронлик сиёсатшунос Давуд Хермидас Баванд Туркменистон билан маданий соҳадаги алоқалар муҳим эканлигига урғу бериб “Эрон учун Туркменистон форс маданиятининг ареалида ҳисобланади. Сиёсий ва иқтисодий алоқалар ривожланиб бориши муҳим, аммо маданият соҳасидаги алоқалар алоҳида аҳамиятга эга” - деди²⁰.

Баванднинг “Туркменистон Эрон маданий ареалида” дейиши балки маданий шовинизмни англатиши мумкин, бироқ маданият Эрон учун Туркменистон билан алоқаларни ривожлантириш воситаларидан бири эди. 2005 йил апрел ойида маданият маркази ташаббуси билан Туркменистон Маданият вазирлиги билан ҳамкорликда Ашхободда, ўн иккинчи асрда ҳозирги Туркменистонда туғилган форс тилида ижод қилган шоир ва маданият арбоби Анвари хотирасига бағишланган конференция ташкил қилинди. Маданий соҳадаги ҳамкорлик унчалик катта бўлмаган иш бўлса ҳам, маданият икки давлат ўртасидаги муносабатларни ривожлантиришда дипломатик восита сифатида хизмат қилади.

2006 йил июл ойида Маҳмуд Аҳмадинежод Туркменистонга ташриф буюрган (Туркменистон ва Тожикистонни қамраб олган), аммо ушбу ташриф

²⁰ вебсайт ОИКС (Ашхобад) [<http://ashgabat.icro.ir/index.aspx?siteid=162&pageid=5120>]

давомида маданий масалалар кун тартибида турмаган, асосий эътибор табиий газ соҳасидаги ҳамкорликни ривожлантириш бўлган. 2007, 2010, 2012 ва 2013 йилларда бўлган ташрифлар Эроннинг қўшниси билан яхши муносабатларни ривожлантиришга аҳамият беришини таъкидлади, аммо натижада эришилган келишувлар яна иқтисодий характерга эга эди яъни томонлар маданий соҳадаги ҳамкорликни ривожлантиришга ташаббус кўрсатмади²¹.

2010 йил феврал ойида Эрон Наврўзни халқаро маданий нишон сифатида тан олиш тўғрисидаги БМТ резолюциясини қўллаб-қувватлаган ҳолда, жамоатчилик билан алоқалар соҳасида озгина ютуқларга эришди. Кейинчалик Эрон биринчи Наврўз халқаро байрамини ўтказди, унга собиқ президент Ниёзовнинг вориси Гурбангули Бердимухаммедов ҳам қатнашди (амалдаги президент). Шунингдек, Тожикистон, Афғонистон ва Ироқ президентлари билан бирга Бердимухаммедов Техронда ўтказилган Наврўзнинг иккинчи халқаро байрамига ташриф буюрди ва Ашхабод 2013 йилда тўртинчи бор бундай йиғинга мезбонлик қилди, унда Аҳмадинежад иштирок этди ва шу билан маданий алоқаларни янада мустаҳкамлади.

Эрон ва Ўзбекистон ўртасидаги маданий алоқалар қадим тарихга бориб тақалсада, у бугунги кунда фаол эмас. Оз бўлсада Эрон Ўзбекистон маданий ва маърифий алоқаларни йўлга қўйган. Эрон Ислом Республикасининг Ўзбекистондаги фавқулудда ва мухтор элчиси Саид Гулпоёгоний 1993-йил октябрда Ўзбекистон Фанлар Академиясининг Шарқшунослик институтига форс тилининг кўп жилдли мукамал луғатини, Алишер Навоийнинг дастхати нусхаларини тақдим этди.

1993-йил 18-октябрда Эрон Президенти Али Акбар Хошимий Рафсанжонийнинг Ўзбекистонга расмий ташрифи мамлакатлар ўртасида маданий ҳамкорликнинг янада самарали бўлишига кўмаклашди.

Шунингдек, 2002-йил Самарқанд шаҳрида Эрон маданият маркази ва унинг қошида шифохона ҳам очилган. Шунингдек, Самарқандда Эроннинг “Доктор Обидий” фармасевтика ширкати билан қўшма корхона тузилган. Икки давлат ўртасидаги маданий ва маърифий алоқалар 1999-йил 8-сентябрда таъсис этилган Самарқанддаги “Ўзбекистон-Эрон” дўстлик жамияти доирасида олиб борилмоқда²².

Шунингдек, касб-хунар коллежлари ўқувчиларини бозор иқтисодиёти ва иш берувчиларнинг эҳтиёжларига жавоб берадиган мутахассисликлар бўйича тайёрлаш ҳамда ишга жойлаштириш борасидаги ишларни такомиллаштириш,

²¹ <https://en.mehrnews.com/news/131557/Turkmenistan-to-host-Iranian-cultural-week>

²² <https://cyberleninka.ru/article/n/kulturnaya-politika-irana-v-respublikah-tsentralnoy-azii-i-yuzhnogo-kavkaza-posle-1991-goda>

таълим ва ўқитиш сифатини баҳолашнинг халқаро стандартларини жорий этиш асосида олий таълим муассасалари фаолиятининг сифати ҳамда самарадорлигини ошириш, олий таълим муассасаларига қабул квоталарини босқичма-босқич кўпайтириш, илмий-тадқиқот ва инновация фаолиятини рағбатлантириш, илмий ва инновация ютуқларини амалиётга жорий этишнинг самарали механизмларини яратиш, олий ўқув юртлари ва илмий-тадқиқот институтлари ҳузурида ихтисослаштирилган илмий-экспериментал лабораториялар, юқори технология марказлари ва технопаркларни ташкил этиш масаласида ҳам ҳамкорлик давом этмоқда.

ХУЛОСА

Марказий Осиёга нисбатан Эроннинг маданий ташқи сиёсатини экспертлар қуйидагича баҳолашади. Эрон иқтисодий жиҳатдан минтақада устуворлик учун интилаётган давлатлар билан рақобатлаша олмайди, шунинг учун маданий таъсирга урғу бериб шу орқали иқтисодий ва сиёсий мақсадларига эришишга ҳаракат қилади. Аммо, бу бепул китобларни тарқатиш ва маданий лойиҳаларни хайрия қилишни хоҳлайдиган, яъни, соф фойда келтирувчи кўшни сифатида ҳаракат қилишини англамайди. Эроннинг минтақадаги манфаати тарихий алоқаларга асосланган бўлиб, улар маданий етакчилик туйғусини ривожлантиради.

Эроннинг Марказий Осиёга ёндашишидаги прагматизми Эрон ташқи сиёсатининг бошқа йўналишларини таҳлил қилишга ёрдам беради. Бу Эрон халқаро меъёрларга мувофиқ ҳаракат қилиши мумкинлигини, шунингдек халқаро масалаларда унинг номувофиқ актёр ёки "муаммолар ишлаб чиқарувчи" сифатида қабул қилинишидан кескин фарқ қилувчи конструктив роль ўйнаши мумкинлигини кўрсатади. Шунингдек, бу Эрон ташқи сиёсати бўйича экспертларга муносабатларнинг турли томонларига урғу беришда кўп қиррали ёндашувини намоён этади²³.

Эрон ўзининг маданий воситаларига таяниб, ўз таъсирини кучайтириши мумкинлиги ҳақида тушунча мавжуд. Эрон халқаро санкциялар остида бўлса ҳам, ўзининг маданий аҳамиятига урғу бериб, ўз мавқеини сақлаб қолиш ёки ҳаттоки олдинга силжиш зарур деб топди. Бу нафақат миллий ўзига хослик ва цивилизация меросидан ғурурланиш, балки Эроннинг ташқи дипломатиясида конструктив куч сифатида ишлатилиши мумкинлигини кўрсатди. Шуниси эътиборга лойиқки, Эрон билан маданий алоқалари энг кам ривожланган Марказий Осиё давлати Ўзбекистондир ва шу билан мураккаб геосиёсий муносабатлар туфайли маданий алоқалар қандай барҳам топиши мумкинлигини

²³ <https://en.mehrnews.com/news/131557/Turkmenistan-to-host-Iranian-cultural-week>

кўрсатмоқда. Тил ва маданият яқинлигига қарамасдан ва узоқ йиллардан бери фаол ҳамкорлик қилиб келаётган Тожикистон ҳам 2014 йилга келиб Эрон билан алоқаларини шубҳа остига қўйганлиги маданий алоқалар ҳамма мақсадларга етиш имкониятини бермаслигини исботлади²⁴.

Эроннинг минтақа билан муносабатларида маданиятнинг ўрни ўрганилиши Эрон халқаро дипломатиясида Маданий ва исломий муносабатлар ташкилотлари каби актёрларнинг аҳамиятини ҳам ойдинлаштирмоқда²⁵. Таҳлиллар шуни кўрсатдики, Эроннинг минтақадаги оммавий дипломатиясининг асосий қисми ҳанузгача президентлар ва вазирлар делегацияларининг икки томонлама учрашувлари нуқтаи назаридан амалга оширилаётган бўлса-да, аксарият "жойларда" ташаббуслар Эроннинг маданий вакили ICRO орқали амалга оширилмоқда. Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, ушбу ташкилот Олий раҳбарнинг идорасига тўғридан-тўғри жавоб беради ва шунинг учун Ислом республикасининг мураккаб тузилмасининг ушбу қисмининг халқаро таъсирини сақлаб қолиш учун муҳим роль ўйнайди.

Охир оқибат минтақада Эрон раҳбариятининг иштиёқи пастлигича қолмоқда ва Эрон бундан хабардор, аммо маданий алоқалар ва умумий меросдан фойдаланиш ҳанузгача Эроннинг бошқа, янада прагматик услубидаги ташқи дипломатия рамзи бўлиб хизмат қилиши мумкин.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ (REFERENCES)

1. Хайдаров А. Центральная Азия во внешней политике Исламской Республики Иран: Дис... д-ра политических наук: ТашГИВ. Т., 1996. - 381 с.
2. Хайдаров А. Центральная Азия во внешней политике Исламской Республики Иран: Дис... д-ра политических наук: ТашГИВ. Т., 1996. - 381 с.Н.Абдуллаев ва бош. Эрон Тарихи. – Т., ТошДШИ – 2016
3. Авдеева Л.К. Иранская революция 1978-1979 гг.: причины и уроки.- М., 1999
4. Бажанов Е.П. Актуальные проблемы международных отношений. Избранные труды в 3-х томах. — М., 2001;
5. Бажанов И. И. Современный мир. - М., 2004;
6. Богатуров А.Д., Косолапов И.Л. Очерки теории и политического анализа международных отношений. - М, 2002;
7. В.И.Месамед. Иран в Центральной Азии: два десятилетия диалога. М.,2010. 266 ст

²⁴ <https://caa-network.org/archives/10150> «Мягкая сила» Ирана в Центральной Азии: беседа аналитиков Bilig Brains

²⁵ <file:///C:/Users/User/Downloads/vneshnyaya-kulturnaya-politika-irana-v-tsentralnoy-azii-demonstratsiya-politicheskogo-pragmatizma.pdf>

8. Дехгани-Фирузабади С.Д. Внешняя политика Исламской Республики Иран. Тегеран, 2010. – С.130.
9. Мамедова Н.М. Иран в XX веке. Роль государства в экономическом развитии. - М., 1997.
10. Мехди Санаи. Отношения Ирана с Центральноазиатскими странами СНГ. (Социально-политический и экономические аспекты). - М., 2002
11. Речи имама Хомейни // Путь к свободе (речи и завещания) / Имам Хомейни. – М.: Наука, 1999.
12. Firoozabadi D. Iran's Foreign Policy Principles and Priorities//URL: <http://www.iranreview.org/content/Documents/Iran-s-Foreign-Policy-rinciples-and-Priorities.htm> - November 12, 2017
13. Friedman B. The Principles and Practice of Iran's Post-Revolutionary Foreign Policy//URL: <https://www.academia.edu/1217862/>- 12.04.2018.
14. Golmohammadi V. The Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: Prospects for Change and Continuity // All Azimuth. – Tehron. – V8. – №1. – 2019. – P.93-102
15. Medrea S. Persian-Speaking Union Created by Afghanistan, Iran, Tajikistan// Central Asia-Caucasus Analyst, April 2008, Vol. 10, No. 7. P. 15-17
16. Parkhomchik L. Modification of Iran’s Foreign Policy Orientation in Central Asia//CABAR.25.08.2016.<https://cabar.asia/en> 11.10.2019.
17. R.K. Ramazani, “Iran’s Foreign Policy: Both North and South,” The Middle East Journal, Vol. 46, No. 3 (1992), pp. 393–412.
18. Tahaii S.J. Imam Khomeini and the Foundations of the I.R. I's Foreign Policy // Foreign Relations International. – Quarterly 1. – №1. – 2009. – P.24-59.
19. Azizov D. Uzbekistan-Turkmenistan-Iran-Oman transport corridor establishment discusse// <http://www.arab-news.biz/arab-league/oman/2015/02/19/> February 19, 2015